

Tijd van steden en staten

Hoge en Late Middeleeuwen

1000 n. Chr. - 1500 n. Chr.

Kenmerkende aspecten	Kenmerkend aspect uitleggen aan de hand van voorbeeld:	Hoofdzaken (gebeurtenissen, veranderingsprocessen, kernjaartallen)	Kernbegrippen bij het tijdvak	Overige begrippen
De opkomst van handel en ambacht legde de basis voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving	Textielnijverheid in Brugge	<p>In de 11^e en 12^e eeuw bloeiden oude steden weer op en ontstonden er nieuwe steden. Ontwikkelingen die dit stimuleerden:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Europa werd veiliger: invallen van agressieve volken zoals Vikingen hielden op na het jaar 1000 ▪ daardoor kon de hoeveelheid landbouwgrond worden uitgebreid: meer akkerland, ontginningen en inpoldering ▪ hierdoor en door nieuwe landbouwtechnieken meer oogst waardoor de bevolking groeide ▪ de geldeconomie keerde terug ▪ door de overschotten hoefde niet iedereen meer als boer te werken. Veel boeren specialiseerden zich: de beroepen handelaar en ambachtsman keerden terug ▪ er werden weer markten georganiseerd op plekken waar weg en rivier elkaar kruisten; hier ontstonden nieuwe steden <p>Het sterftcijfer in steden was hoog. Verdere groei was vooral te danken aan de trek van boeren naar de stad. Wie een jaar en een dag in de stad woonde en werkte, had geen plichten als horige meer ("stadslucht maakt vrij"). De migratie naar de stad werd verder gestimuleerd doordat ook horige boeren op de domeinen in West-Europa meer vrijheid kregen. De adel moest meer vrijheid geven om te voorkomen dat het platteland leegliep. Ook had de adel de boeren nodig voor landontginning en inpoldering.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ambacht - burgerij* - centralisatie - expansie - geestelijkheid - handel - klasse* - kruistochten - staat en staatsvorming - stand en standensamenleving* - wereldlijk 	<ul style="list-style-type: none"> - Bourgondische Rijk - Byzantijnse Rijk - christenheid - het gemeen - gilde - Guldensporenslag - Hanze - heilige oorlog - Honderdjarige Oorlog - investituur - jaarmarkt - kruistochten - migratie - ontginningen - Oosters Schisma - parlement - particularisme - patriciërs - paus Urbanus II - pelgrim - privileges - schepenen - staand leger - stadsrechten - tienden - uniformering - zielenheil

De opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden

Guldensporenslag, en als 2de voorbeeld de Noord-Duitse Hanze

Toenemende zelfstandigheid van steden

De heroplevende steden vielen aanvankelijk nog helemaal onder het bestuur en de domeinen van adel en vorst. Steden waren dus niet zelfstandig. Maar doordat de steden rijker werden (handel, terugkeer van de geldeconomie) wilden adel en vorst liever belasting van de steden dan diensten. In ruil daarvoor eisten de steden een grotere zelfstandigheid: ze eisten *privileges*, en ze kregen deze van de landheer en vorst in de vorm van *stadsrechten*, o.a.:

- recht om een markt te organiseren
- recht om zelf de rechtspraak te organiseren
- recht om eigen munten te slaan
- recht om zichzelf te besturen (zelf stadsbestuurders benoemen, zelf wetten maken)
- recht om een stadsmuur te bouwen

De opkomst van de stedelijke burgerij

Door de vrijheid die de inwoners van de stad genoten (niet meer horig zijn) kreeg het begrip *burgerschap* een nieuwe betekenis. Een burger was nu iemand die zich het recht verworven had binnen de poorten van een plaats met stadsrechten te wonen. Mensen kregen dit burgerschap door zich laten registreren bij het stadsbestuur. Niet iedere inwoner van een stad kon burger worden. Inwoners van de stad moesten er al een jaar gewoond hebben en zij moesten een flinke som betalen voor het burgerrecht. Iemands religie kon ook een obstakel vormen. In veel steden konden joden geen burger worden.

Door de winsten uit de handel werden de *sociale verschillen* in steden groot. De bovenste laag werd gevormd door de kooplieden. De rijkste koopmansfamilies, vaak maar een klein groepje, leverden de bestuurders en rechters (de *schepenen*). De benoeming tot schepen was voor het leven. De rijkste kooplieden hadden dus een soort van monopolie op het bestuur. Zij werden *patriciërs* genoemd. Onder deze groep stond het *gemeen*: de armere stadsbevolking waaronder de handelaren en de ambachtslieden. Deze groepen hadden geen aandeel in het bestuur maar zij konden via hun *gilden* wel druk uitoefenen op de patriciërs.

Het begin van staatsvorming en centralisatie

Oprichting van de Staten-Generaal door hertog Filips de Goede van Bourgondië

Het begin van staatsvorming ...

In het begin van het tijdvak van steden en staten bestonden nog geen *staten* zoals we die nu kennen (één overheid, één wetgeving voor het gehele gebied, aaneengesloten grondgebied):

- de vorst was voor het bestuur van zijn rijk afhankelijk van de adel (leenstelsel). Veel baronnen en graven gedroegen zich echter als kleine vorstjes in hun eigen gebied
- de wetten verschilden per stad en per gewest
- de vorst had geen permanent leger onder de wapenen (staand leger). Adel en steden moesten per veldtocht soldaten aanleveren
- voor het opleggen van nieuwe belastingen moest de vorst vaak moeizame onderhandelingen voeren met adel en steden
- het *Bourgondische Rijk* in de 15^e eeuw is een voorbeeld van een rijk dat geen *aaneengesloten* grondgebied kende.

In de 14^e eeuw en 15^e eeuw begon de hierboven beschreven situatie langzaam maar zeker te veranderen. Er werd een begin gemaakt met *staatsvorming* (maar ook niet meer dan dat). Dit hield in:

- vorsten verwierven (door oorlog, erving, huwelijk of aankoop) een aaneengesloten grondgebied
- en namen maatregelen om het land *als een eenheid* te besturen: de wetten gelijk maken voor het gehele land (uniformering)

... en centralisatie

Staatsvorming stond in de late middeleeuwen vaak gelijk aan groei van de koninklijke macht. De vorst nam maatregelen om de aan de adel en aan de steden verloren macht terug te winnen. Deze politiek noemen we *centralisatie* en zij ontmoette veel weerstand. Adel en steden wilden hun eerder verkregen voorrechten niet zonder meer afstaan. Dit vasthouden aan 'middeleeuwse' privileges (eigenbelang boven landsbelang stellen) door steden en adel noemen we *particularisme*.

Maatregelen die de vorst nam om het bestuur te centraliseren:

- één hoofdstad kiezen voor het bestuur over 't rijk
- voor het opleggen van nieuwe belastingen creëerden de vorsten *parlementen*, waarin de vorst onderhandelde met de vertegenwoordigers van de standen. Sommige landen kenden meerdere standenvergaderingen. De hoogste standenvergadering werd dan aangeduid als de *Staten-Generaal*
- wetten uitvaardigen en (in het beste geval) *centrale* belastingen (vaak accijnzen) opleggen die voor het gehele land golden
- een eigen leger (*staand leger*) opbouwen (veelal huursoldaten)
- ambtenaren aanstellen voor wetgeving en belastingheffing. Deze ambtenaren koos de vorst bij voorkeur uit de burgerrij. Door burgers te kiezen die gestudeerd hadden kon de vorst de adel buiten het bestuur houden

Staatsvorming en centralisatie verliepen in sommige landen gemakkelijker dan in andere. In Frankrijk zou de koning vooral na het beëindigen van de *Honderjarige Oorlog* (1337-1453) veel macht naar zich toetrekken. De Engelse koningen daarentegen moesten veel meer rekening houden met de wensen van het parlement. Het Duitse rijk bleef versnipperd en het keizerschap zou vooral een titel blijven. In de Noordelijke Nederlanden gedroegen de leenmannen van de Duitse keizer zich als vorstjes. Pas in de 15^e eeuw, onder de Bourgondiërs en later de Habsburgers kregen deze gebieden te maken met centralisatie. In de 2^e helft van de 16^e eeuw werd de centralisatiepolitiek van koning Filips II van Spanje een van de oorzaken van de Opstand in de Nederlanden.

Het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke dan wel de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben

Hendrik IV maakt een tocht naar Canossa

Toenemend gezag van de paus

Na het jaar 1000 nam het gezag van de paus (aanvankelijk niet meer dan bisschop van Rome) in geloofszaken toe en kreeg hij ook politiek meer en meer macht. Dit leidde tot conflicten met vorsten en met collega-kerkleiders. Voorbeelden hiervan die je voor schoolexamen en CSE moet kennen zijn het *Oosters Schisma* (1054) en de – hieronder besproken - *investituurstrijd* (ca. 1075 – 1122)

De christelijke wereld

'Europa' stond in de middeleeuwen min of meer gelijk met de landen waar het overgrote deel van de inwoners christelijk was (*westerse christenheid*). Geloof en kerk waren in deze wereld geen privé-zaak:

Dat was het niet omdat in het middeleeuwse denken boven de christenen feitelijk niet één maar twee 'overheden' stonden, die beiden evenveel macht hadden:

de wereldlijke macht (vorst): **de geestelijke macht** (kerk):

- bestuur	- zorgen voor zielenheil
- rechtspraak	- eigen rechtbanken
- belastingheffing	- tienden

Deze taakverdeling tussen vorst en kerk blijkt ook uit de indeling van de samenleving (van hoog naar laag) in drie *standen*, die elk hun eigen rechten en plichten hebben:

- 1^e stand: geestelijken ("wij bidden voor u"), zij zorgden voor het *zielenheil* van de gelovigen
- 2^e stand: adel ("wij vechten voor u"): bestuur, rechtspraak en leger. Uit deze stand werden ook de hogere geestelijken gerecruteerd
- 3^e stand: boeren ("wij werken voor u", na het jaar 1000 meer en meer "wij betalen de belastingen"); met de opkomst van de stedelijke burgerij ontstond er in deze stand feitelijk een *klasse*: een groep die haar aanzien ontleende aan inkomen & bezit.

De West-Europese *standensamenleving* ontstond in de vroege middeleeuwen en eindigde pas echt toen de burgerij eind 18^e eeuw in democratische revoluties '*gelijkheid voor de wet*' invoerde (en daarmee de voorrechten van adel en geestelijkheid vernietigde)

Wie heeft het primaat? Paus of vorst?

De vorst(en) en de paus waren het lang niet altijd eens over bovenstaande 'taakverdeling' waardoor er vaak conflicten ontstonden.

Zo bijvoorbeeld in het begin van het tijdvak van steden en staten (11^e en 12^e eeuw): de paus en de Duitse keizer twistten over de vraag wie het hoogste gezag (het primaat) had over de

christenen. Beiden zagen zichzelf als opvolger en erfgenaam van de Romeinse keizer. Deze concurrentiestrijd tussen vorst en paus leidde tot een conflict over de benoeming van bisschoppen: de *investituurstrijd*. De Duitse keizer benoemde bisschoppen in zijn rijk (de investituur). Dat gaf hem veel macht in de kerk. Hij had hier verder veel belang bij omdat hij de bisschoppen ook als leenman over delen van zijn rijk aanstelde. De paus op zijn beurt zag dit als een inbreuk op zijn macht en autoriteit. Hij stoorde zich aan deze invloed van *leken* (niet-geestelijken) zoals de Duitse keizer in de kerk. De paus zag zichzelf als plaatsvervanger van Christus op aarde waardoor hij boven de keizer stond.

De investituurstrijd eindigde in 1122 met het *Concordaat van Worms*: paus en keizer spraken af dat de paus een bisschop mocht benoemen, de keizer mocht de bisschop vervolgens tot leenman benoemen.

De strijd om het primaat was daarmee niet geëindigd. De concurrentiestrijd tussen paus en vorst (nu de Franse koning) bleef nog een aantal eeuwen actueel. Door deze strijd verminderde het gezag van de paus uiteindelijk sterk.

De expansie van de christelijke wereld, onder andere in de vorm van de kruistochten

De Eerste Kruistocht

De expansie van de christelijke wereld naar buiten toe ...

Europeanen begonnen na het jaar 1000 over hun grenzen heen te kijken. Allereerst vanwege de verder voortgaande landontginningen. Daarnaast gingen Italiaanse steden, die rijk werden van de handel met het Midden-Oosten en Noord-Afrika, de zeevaart op de Middellandse Zee beheersen. De Italianen verzorgden ook de zeereis van christelijke pelgrims naar het Heilige land, in Palestina. Deze activiteiten (economisch, religieus) brachten contacten met andere culturen, met name met islamitische Arabieren en Turken. Deze contacten waren niet altijd 'vriendelijk', maar zij leidden toch wel tot uitwisseling van kennis.

... onder andere in de vorm van kruistochten

De toenemende macht van de paus blijkt ook uit de oproep van *paus Urbanus II* aan alle christenen in 1095 om een *heilige oorlog* te starten tegen de islam, zodat christenen ongestoord op pelgrimage konden. Behalve veel ridders gaven zelfs koningen gehoor aan zijn oproep. Dit leidde tot de *Eerste Kruistocht* (1096 – 1099) die eindigde met de verovering (en

een verschrikkelijke plundering) van Jeruzalem. Er kwam dus wel enige expansie van het christendom buiten Europa. Ook omdat een aantal kruisvaarders er bleef, zij stichtten enkele (kruisvaarders)staatjes. In de volgende twee eeuwen zouden nog vele kruistochten volgen, maar het lukte de kruisvaarders niet om Palestina in christelijke handen te houden. Tot einde 13^e eeuw zouden er christenen in het Midden-Oosten zijn, toen de laatste stad van de kruisvaarders viel.

N.B. Maak bij uitwerking van voorbeeld 1ste kruistocht onderscheid tussen:

- aanleiding 1ste kruistocht
- motieven van de paus om op te roepen tot een kruistocht
- motieven van verschillende groepen kruisvaarders